

RUSYA TÜRKLERİNİN MODERN HİKÂYELERİ AÇISINDAN “MEYVE-İ ZAMAN” VE İSMAİL GASPIRALI

Yavuz AKPINAR

Özet

Meyve-i Zaman, 16 Eylül 1885-26 Kasım 1885 tarihleri arasında Bahçesaray'da Tercüman gazetesinde, İsmail Gaspıralı'ya ait olabileceğini düşündüğümüz M. İskenderov imzasıyla yayımlanan modern hikâyelerin genel adıdır.

Rusya Türkleri arasındaki ilk modern hikâye örneklerinden olmalarına rağmen bunlar, hiçbir Türk halkının edebiyat tarihinde yer almamıştır. Makalede bu hikâyelerin Rusya Türklerinin edebiyat tarihindeki önemi üzerinde durulmuş ve bunların orijinal metinleri açıklamalarla okuyuculara sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: *Rusya Türklerinin edebiyatı, İsmail Gaspıralı, modern küçük hikâye, Tercüman gazetesi.*

Abstract

“Meyve-i Zaman” which is supposed to belong Ismail Gaspıralı (according to us) is published in Tercüman newspaper in Bahçesaray by the sign of M. İskenderov between 16 September 1885-26 November 1885 and is the common name of modern stories.

Although they are the first examples of modern stories in Turkish in Russia, they are not involved in any Turkish literature history. In this article the importance of these stories on literature of Turkish in Russia is pointed out and their original subtitles are presented to readers with explanations.

Key words: *Literature of Turkics Peoples in Russia, İsmail Gaspıralı, modern short story, The Tercüman Newspaper.*

Metnini burada yayımladığımız *Meyve-i Zaman*'dan söz etmeden önce, konumuzla ilgili bazı hususları kısaca açıklamanın yararlı olacağını düşünüyoruz. Türk dünyasıyla ilgili olarak bugün kullandığımız bazı kavramlarla, XIX. yüzyılda kullanılanlar arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. "Rusya Müslümanları" tanımı, o dönemde Rus yönetimi altındaki Müslüman Türk halkları için kullanıldığı gibi Kafkasya, Dağıstan ve Türkistan'ın Türk soyundan olmayan bütün Müslüman ahalisi için de kullanılıyordu. Ayrıca bu terim, sözü edilen halkaların tümü tarafından da hiç yadırganmadan "millî kimlik" olarak algılanıyordu. Yine o dönemde "Türk-Tatar" terimi, Rusya yönetimindeki bütün Türk soylu insanları kapsıyordu ve tıpkı diğer kavram gibi bu da yaygın olarak kabul görmüştü.

Türk halkları arasında XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında çok belirgin bir şekilde ortaya çıkan "uluslaşma" veya "milliyetçilik" hareketleri, Sovyet dönemine kadar bu genel tabirlerle çok fazla bir problem yaşamadan gelişimini sürdürür. 1905 Rus meşrutiyetinden sonra bu kavramlar (Rusya Türk-Tatarları, Rusya Müslümanları), uluslaşma sürecinin zamanla daha yerel veya etnik bir karakter kazanmaya başlamasıyla az kullanılır olsa da tam olarak ortadan kalkmaz. Sovyet döneminde ise "parçalanma", "dağılma" olarak açıklayabileceğimiz her Türk boyunun kendisini ayrı bir "ulus" olarak görmesi veya görmek zorunda bırakılmasıyla da, bu kimlik anlayışları yerini günümüzde kullanılan "Azerbaycanlı", Tatar, Başkurt, Kazak, Özbek gibi yeni ulusal tanımlara bırakır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Sovyet döneminin katı ideolojik yaklaşımından kendisini kurtarıp daha objektif ve bilimsel bir görüşe ulaşmakta zorlanan birçok aydın, kendi kabile veya kavmini başlı başına bir "ulus" olarak kabul etmekte ve kendi toplumunun Sovyet dönemi öncesindeki modernleşmesini (özellikle kültürel gelişmeleri, edebiyat ve dil hayatını) değerlendirirken farkında olmadan yanlış hükümler vermektedir.

Hâlbuki XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Rus yönetimi altında yaşayan çeşitli Türk halkları, tek bir modernleşme süreci yaşar. Bunun sonucu olarak da kültürel hayatları birbirini etkileyerek benzer şartlar içinde gelişir. Türk halkları arasında modern edebiyatın oluşumu da bu sürecin içinde ortaya çıkar. Sovyet dönemine kadar süregelen ve tarafımızdan "Ortak Türk Edebiyatı"¹ olarak adlandırılan bu oluşumu göz önünde tutmadan, sözü edilen dönemi, her Türk halkı için tek başına ele almak ve değerlendirmek yanlış olur. Nitekim Sovyet döneminde yazılan "Azerbaycan"², Kazak, Tatar, Özbek edebiyat tarihlerinin hepsinde modern edebiyatın ortaya çıkışı, sadece o "ulus"un kendi içindeki bir

¹ Bu konuda yazmış olduğumuz "Rusya Türklerinin Ortak Edebiyatından Söz Edilebilir mi?" adlı makalemiz yakında yayımlanacaktır.

² Azerbaycan, sadece coğrafi bir terim olmasına rağmen Stalin döneminde bu bölgede yaşayan Türkler "Azerbaycanlı", dilleri "Azerbaycan dili" veya "Azerbaycanca", edebiyatları da "Azerbaycan edebiyatı" olarak adlandırılmış, böylece Azerbaycan Türklerinin tarihi, diğer Türk halklarından soyutlanmak istenmiştir.

kültürel gelişim olarak ele alınmış; yalnız Rus edebiyatıyla ilişkileri (hem de abartılarak) araştırılmış; “Rusya Türklerinin” sözünü ettiğimiz modernleşme süreci içindeki ortaklığı, çok yönlü karşılıklı ilişkileri, hemen hemen yok sayılmıştır.

Hâlbuki Sovyet döneminin başlarında bile, belli ölçüde edebî dilde birbirine yaklaşma, modernleşmenin ortaya çıkardığı problemler karşısında benzer tavır takınma, basın ve edebiyat hayatındaki sıkı ve yakın ilişkiler, “Rusya Türkleri”nin edebiyatını belli ölçüde ortak bir çerçevede tutuyordu. Nitekim bu yüzden İsmail Gaspıralı ve çıkardığı *Tercüman* gazetesi, Müslüman Rusya Türklerinin hemen hepsi tarafından içtenlikle benimsenmiş, fikir ve edebiyat tarihlerinde yerini almıştı.

İşte bu nedenlerden dolayı, XIX. yüzyıl ortalarından itibaren Rusya’da Türk halkları arasında görülen modernleşme (yenileşme) hareketlerini, bu hareketlerin doğal sonucu olarak ortaya çıkan basın ve edebiyat hayatını adlandırırken çoğu zaman kullanılan “Azerbaycan matbuatı”, “Azerbaycan edebiyatı”; “Tatar matbuatı”, “Tatar edebiyatı”; “Kırım Tatar matbuatı”, “Kırım Tatar edebiyatı” gibi terimler, yerel açıdan kısmen doğru olsa da, sözü edilen hareketlerin genişliğini ve içeriğini açıklama açısından çok zayıf kalmaktadır.

Ayrı ayrı ulusal edebiyatların ve yeni Türk yazı dillerinin ortaya çıkış sürecini yatsımadan, bu sürecin Rusya Türklerinin ortak kültürel alanı içerisinde gerçekleştiğini, asıl ayrışmanın Sovyet döneminde başladığını hatırlatmak istiyoruz. Bunun için de 1920’li yılların sonuna kadar Rusya Türkleri arasında görülen reform hareketlerini, modern edebiyat cereyanını, hem ortak kültürel gelişme hem de ulusal kültürün ortaya çıkışı olarak inceleme zarureti vardır. Diğerlerinden soyutlayarak “Azerbaycanlı”, Tatar, Kırım-Tatarı, Kazak, Özbek gibi ayrı ayrı etnik kimlikler altında bu hareketleri değerlendirmek, ortada bulunan eserleri, belgeleri görmezden gelmekten başka bir şey değildir.

Dolayısıyla İsmail Gaspıralı’yı, çıkardığı *Tercüman* gazetesini ve onun yazmış olduğu fikrî ve edebî eserlerin tümünü, en azından bütün Müslüman Rusya Türklerinin ortak değeri olarak ele almak ve incelemek gerekir. Nitekim, 1926-1928 yıllarına kadar Sovyetlerde yayımlanan birçok fikrî eserde, edebiyat tarihlerinde İsmail Gaspıralı “millet atası” olarak adlandırılmış ve geniş kabul görmüştür. Aynı şekilde *Tercüman* gazetesi de sadece Kırım Tatarlarının gazetesi olarak değil, bütün Rusya Türklerinin yayın organı olarak algılanmıştır.

Bu durumda Rusya Müslümanlarının modern fikir ve edebiyat hayatının oluşumu, bu oluşumun başlangıcı araştırılırken, 1883-1914 yılları arasında Kırım’ın Bahçesaray şehrinde yayımlanan *Tercüman* gazetesinin, özellikle göz önünde bulundurulması gerekir. Bu gazetede yayımlanan modern hikâye

ve şiirlerin, tefrika edilen romanların, Rusya Türklerinin ortak edebî eserleri olarak ele alınıp incelenmesinin daha uygun olacağı görüşündeyiz.

Bu açıdan bakıldığında M. İskendorof imzası ve *Meyve-i Zaman* ortak adıyla 1885'te *Tercüman* gazetesinde tefrika edilen küçük hikâyeler, sözünü ettiğimiz bu ortak edebiyatın ilk örnekleri olarak karşımıza çıkar. *Tercüman*'da 16 Sentabr 1885 tarihli 1. sayıdan başlayarak 26 Noyabr 1885 tarihli 20. sayıya kadar, küçük bir *Mukaddime* ile 14 tefrika hâlinde yayımlanan *Meyve-i Zaman*, birbiriyle bağlantılı veya ortak kahramanlara sahip *Beylik ve Törelük*, *Acaip Bir Derviş*, *Yeni Müritlik*, *Orenburg*, *Kırgız Kızı Mengli Gül*, *Danyal Bey*, *Midal Yaki İvan İvanoviç* adlarını taşıyan 8 adet küçük modern hikâyeden oluşur.

Rusya Türklerinin ilk modern nesir örnekleri arasında yer almalarına rağmen, Kırım-Tatar, İdil-Ural (Tatar), Azerbaycan, Türkistan (Kazak, Özbek) edebiyat tarihlerinde bu hikâyelere dair en ufak bir bilgi yoktur. 1885'te tirajı 1000 adedi aşmış bulunan *Tercüman* gazetesinin sayfaları arasında kalan ve kitap olarak da yayımlanmayan *Meyve-i Zaman*'ın döneminde aydınlar arasında nasıl karşılandığını da henüz bilmiyoruz. Hâlbuki bu hikâyeler, içerikleri, kurguları, anlatım dili ve bunlarda ortaya konulan dünya görüşü bakımından dönemleri için oldukça önemli görülmektedir. Burada *Meyve-i Zaman*'ı edebî açıdan değerlendirmek niyetinde değiliz; şimdilik bu seri hikâyelerin önemine işaret etmek, metinlerini yayımlamak ve yazarı hakkında düşüncelerimizi açıklamakla yetineceğiz.

Kırım, Kazan, Azerbaycan ve Kazak Türkleri arasında **M. İskenderof** imzasını bir hayli araştırdık. Böyle bir isme veya takma ada, sözü edilen dönemde rastlamadık. Esasen *Tercüman* gazetesinde de *Meyve-i Zaman* dışında bu imza görülmemiştir.

İsmail Gaspıralı'nın eserleri ile *Meyve-i Zaman*'ı karşılaştırdık, dil, üslup, hikâyelerde hayata bakış tarzı, İsmail Gaspıralı'nın diğer eserleriyle büyük bir paralellik göstermektedir. *Meyve-i Zaman*'daki bazı tipler, olaylar; ekonomik, sosyal, dinî hayata yöneltilen tenkitler, Müslüman Türk toplumunu kalkındırmak için ileri sürülen görüşler, İsmail Bey'in hikâye ve romanlarıyla büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Özellikle *Danyal Bey* adlı hikâye, Gaspıralı'nın biyografisinden izler içerdiği bilinen *Gündoğdu*'nun kahramanı Danyal Bey'in hikâyesiyle neredeyse tam olarak örtüşmektedir.

İsmail Bey, sade bir dil ve kısa cümlelerle düşüncelerini açıklar. Farsça ve Arapça tamlamalardan, Türkçesi varsa bu dillerden kelime kullanmaktan kaçınır. Edebî eserlerinde veya *Tercüman*'daki yazılarında, geniş bir coğrafyada bulunan okuyucuları tarafından kolaylıkla anlaşılması için bazı kavramları, anlamı birbirine yakın veya aynı olan çift kelimeler kullanarak açıklar: "kör-sokur felek", "nasihat ve öğüt", "seyr ve temaşa etmek", "kumpanya ve şirket" gibi. *Meyve-i Zaman*'da da aynı dil ve üslup özelliklerini görüyoruz.

Ayrıca İsmail Bey, diğer hikâye ve romanlarını da *Molla Abbas Fransevî*, *Kart Ağay* gibi takma adlarla veya imzasız olarak yayımlamıştır. Onun hikâye ve romanlarında sosyal bozukluklar, beyler ve din adamlarının tavırları hakkındaki açık ve sert eleştirilerini, gazete makalelerinde pek görmeyiz. Okuyucularına kendini iyice tanıttırıp onların güvenini kazanmadan önce, bu gibi sert eleştirilerini başka imzalarla veya imzasız olarak yayımlamayı tercih etmiş olmalı. Bu bakımdan “M. İskenderof” imzasının, İsmail Gaspıralı’nın takma adlarından biri olabileceğini düşünüyoruz. Gaspıralı hakkındaki araştırmalar günden güne genişliyor, yeni bilgiler elde ediliyor, ayrıca çeşitli Türk halklarının edebiyatları, fikir hayatları hakkında yeni bilgilere ulaşıyor, bazı yeni şahsiyetler, eserler açığa çıkartılıyor. Zayıf bir ihtimal de olsa ileride “M. İskenderof”un takma bir ad olmadığı bilgisine ulaşılabilir. Bu yüzden biraz daha beklemenin ve aceleyle karar vermenin doğru olmayacağı kanaatindeyiz.³

Diğer yandan 1885’te tefrika edilen bu hikâyelerin, yazarı kim olursa olsun, Rusya Türklerinin ilk modern nesir örneklerinden olduğu ve edebiyat tarihinde layık olduğu yeri alacağı şüphesizdir.

Hikâyelerde Kırım ve Kazan Tatarcasına ait bazı kelimeler, ifadeler bulunsa da *Meyve-i Zaman*, genelde sade bir İstanbul Türkçesiyle yazıldığından transkripsiyona gerek duyulmamıştır. Metinde anlaşılmayacağını düşündüğümüz kelime veya ifadeler, dipnotlarla açıklanmıştır. Ayrıca bazı kelimelerin yazılışında yanlışlıklar görülmüş ve dizgiden kaynaklandığı düşünülen bu gibi yerlerde düzeltilen kelime veya harfler, köşeli parantez içinde gösterilmiştir.

*

* *

³ Seçilmiş Eserleri’nin 1. cildinde İsmail Bey’in “Roman ve Hikâyeleri”ni yayımlarken de (İstanbul, Ötüken Yayınevi, 2003, s. 72) bu düşüncemizi açıklamıştık.

Meyve-i Zaman⁴ [- 1 -]

Muharriri: M(im). İskenderof

Mukaddime

Şu eser-i âciznemizde edebiyat-ı Şarkiyeye mahsus letafet ve nezaket kısırılması;⁵ yoktur. Padişahlar, cinler ve şeytanlar hikâyesi dahi olmadığı gibi Leyla Mecnun'un karları, buzları eritir, ateşli muhabbeti gibi muhabbetler dahi rivayet olunmuyor.

Ancak cümlemiz gibi adamların fikir ve hareket ve maişetleri beyan olunup mübalağasız, fantazyasız gün be gün devam eden maişet-i hazıra naklolunuyor.

Böyle olduğu bir iki sahife okudukça⁶ malûm olur.

Eserimizde kâmillerin kaleminden tökülmekte olan tasavvurat-ı şairane ve can ve gönül sırlarını ince ince teftişler olmadığı⁷ malûmumuz olup ancak yazdığımızın hakikati ve gördüğümüz, işittiğimiz ve bildiğimiz gibi kalem çektiğimiz⁸ ile azacık iftihar edebiliriz.

Eğer eserimiz, karangı olan maişet-i umumiymizi az mı çok mu zahir ve malûm edip okuyanların fikirlerine tazelik, özlerine azacık ibret olur ise elde kalem uykusuz geçirmiş geceleri unutup mükâfat-ı kâmile tapmış⁹ oluruz.

Beylik ve Törelilik

N. ... şehri, Kafkazyaya, Rusya hükmüne geçmez burun,¹⁰ han yurdu¹¹ olup zamanında hayli nam ve şöret kesbetmiş bir beldedir.

N. ... hanlarının etraf hanlar ile ettikleri muharebeler ve ya ki bunlar

⁴ *Meyve-i Zaman*'ın dili olduğu gibi verilmiş, ufak tefek fonetik yorumlar dışında eserin dilinde herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. *Tercüman* gazetesinde tefrika edililen bu hikâyelerin sonuncusunun tamamlanmadığı anlaşılmaktadır.

Köşeli parantez içindeki tefrika numaraları tarafımızdan verilmiştir. Her tefrikanın hangi tarih ve kaçınıcı sayıda yayımlandığı da ayrıca belirtilmiştir. [1. Tefrika:] 16 Sentrabr 1885 / 19 Zilhicce 1302, [İkinci seri], Sayı: 1.

⁵ Aranmasın

⁶ Okudukça

⁷ Teftiş etmelerin olmadığı

⁸ Yazı yazdığımız

⁹ Bulmuş

¹⁰ Geçmeden önce

¹¹ "Han Yurdu" ifadesiyle Rus işgalinden önce Kuzey Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinin ayrı ayrı "Han"ların idaresinde olduğuna işaret ediliyor.

ile kořuluřup¹² İran şahlarına mukabeleleri koca koca tarihlerdir. Gürcistan beyleri dahi bu hanların alaman ve seferlerinden rahat ve selamet görmezler idi. řu vakitlerde maişetin esası ve sefası muharebe olduğu gibi insanların en muteber hasiyeti,¹³ cesaret ve bahadırılık, yadigârın en bahası,¹⁴ telef olunmuş düşmanınımın hesabı idi...

Üzülmez,¹⁵ bitmez muharebeler ve çapuvlar,¹⁶ maişete bir ötkünlük berirler¹⁷ idi ki bugün derece-i saadette ve kemal-i selamette bulunan beyler, töreler ikinci günü feleğın kahrına uğrap nökerleri¹⁸ derecesine tüşerler idi ve diğer taraftan gene řu kör-sokur felek, sarayda olan bostancıları, hizmetçileri birinci postlara fırlatıp çıkarır idi.

Hanlık Rus hükmüne tüşmesi ile maişet tebdil oldu. Korkular, ürküler kesildi. Nizam-ı cedit ile yurtlar amanlıklı, yollar selamet oldular. Hanların birbiriyle kavgaları, asmaklar, kesmekler unutuldu; ama, hanlar da kalmadılar. Ancak şehir içinde bahçeleri kurumuş, çeşmeleri bozulmuş, özü heman haraplanmış han sarayı mevcuttur... Kahırlanmış, fikre dalmış duruyor zannedersin ki görüp geçirmiş hâllerini ve hareketleri tefekkür ediyor... Saray karşısında meydanda darağaç olmuş¹⁹ yerde hazırda uyezdni naçalnik²⁰ divanı bar. Han çavuşları ve nökerleri yerine bazarlarda saldatçıklar²¹ dolaşıyorlar ya ki polis hizmetçisi dikkat ediyor. Mahkeme mizanı, kadı efendinin elinden miravoy sudyaya²² geçmiş velhasıl haller tebdil, ancak han zamanını hatıra getiren şey bar ise o da bir uyezdi²³ rahatsız edip naçalnik²⁴ hazretlerinin yukusunu kaçırın ve cigitliđi²⁵ kadar bahtsız “kaçaktır”²⁶ ki yol basar, baş keser ve asker ile kuşaldıkta²⁷ yol tapıp kaçır!

¹² Birleşip

¹³ Karakteri

¹⁴ En değerlisi, kıymetlisi

¹⁵ Sonu gelmez, tükenmez

¹⁶ Talanlar, yağmalar

¹⁷ Hayata bir keskinlik verirler

¹⁸ Uğrayıp hizmetçileri, uşakları

¹⁹ Darağaçımın olduğu yerde

²⁰ Rusça “уездный начальник”: Kaza reisi; kaymakam.

²¹ (Rus) askerleri

²² (Rusça) Мировой суд : Sulh mahkemesi

²³ (Rusça) “Уезд”i : Kazayı

²⁴ Начальник: (Çarlık zamanında) Kaza reisi, “kaymakam”

²⁵ Yiğitliđi

²⁶ Kaçak: Kanun kaçığı, kanundan kaçın. Çarlık döneminde Azerbaycan’da halk, çoğu zaman “Kaçaklar”ı millî kahraman kabul etmiş ve yardım etmiştir.

²⁷ Kuşatıldığında

Bir de han zamanlarını hatıra tüşüren şey, beyler ve töreler hâlidir. Zaman-ı hanîde olduğu gibi, kibir, kaygısızlık, devamsızlık, at, it, avcı kuşlar, silah ve hesapsız hizmetkâr âleminde gün ve ömür geçirirler. Ancak cesaret, cömertlik ve misafircilik dahi evvelki zamanlar gibi yahşı tabiatlarıdır. Bundan böyle beylerin afiser²⁸ şeritleri ve ya ki kırmızı içli general formaları taşladılıp²⁹ fırsat berilir ise Şah Abbas ya ki Şah Nadir zamanları hemen kaytır gelirler... [- 2 -]³⁰ Hulusa-i kelâm vakti ile hanlık olmuş N. şehri civarında bugünde dahi beyler, töreler çoktur. Her bir ocağın ve urumun³¹ özüne mahsus bais³²-i iftiharî olan hikâyesi ve namı bardır. Her ne kadar töreler³³ Rus ve gayri ahaliye karışmayıp ayrı turmakta iseler de taze hâller ve maişet, tesir etmeyip kalmadı.³⁴ Şurası şayan-ı teessüftür ki yahşı tesir etmedi! Atalardan kalmış hesapsız emlâk ve mal azalıp azalıp bitmeğe başladı. Çünkü iratlar evvelki mertebede kaldıkları sırada masarifler çoğaldı. Çoğalmamak mümkün mü? General forması, yaltravuk³⁵ apolet, Tiflis meclislerinde bulunmak, gubarnatöre³⁶ ziyafet bermek ya ki ziyafetinde bulunmak, az akçeler ile meydana gelmiyor. Her ne ise günden güne beylerin ahval-i maliyeleri fenalaşıp sıklet³⁷ içinde kaldılar. Velâkin hâl bu ise de gene cümlesi törelik nam ve şanını kütüp³⁸ masarîf ve bolluktan el çekmezler. Saraylara barılır ise beşlep onlap³⁹ hizmetçiler ve ahır toluşu atlar ve asralmış⁴⁰ itler, hanedanlığı⁴¹ işaret ederler.

Zevkli avlara, büyük büyük toylara, kalabalık meclislere, konuşmalara adam yaralemeklere bakar isek hâlâ Gürcistan'a seferler olunan zamanlar geçmemiş⁴² zannedersin. Bin sekiz yüz yetmiş falan senesi Ağust ayı idi. N. uyezdi hanzadeleri ve töreleri Ahmet Bey'in yurtuna⁴³ av ve koşuya toplanmışlar idi. Bu mecliste avcı kuşların ve Karabağ aygırlarının en âlâsını görmek mümkün idi. Pek köp seyirci ahali mevcut iken av ve koşular beş-

²⁸ (Rusça) "офицер": Subay

²⁹ General üniformaları kaldırılıp atılırsa

³⁰ [2. Tefrika:] 20 Sentabr 1885 / 23 Zilhicce 1302, [II. Seri], Sayı: 2, s. 1.

³¹ Urum: Aile, sülale, nesil, uruk (?)

³² Metinde: "بعث" şeklinde

³³ Soylular, beyler

³⁴ Etkisiz olmadı

³⁵ Parlak, parlayan

³⁶ Valiye

³⁷ Metinde *صقلت*.

³⁸ Gözetip

³⁹ Beşer-onar

⁴⁰ Beslenmiş

⁴¹ Soyluluğa

⁴² Metinde *كچمامش*.

⁴³ Yurduna, malikânesine

on gün sürdüler. Knyaz⁴⁴ Ahmet Bey Bahtlinski, uluğ törelerden bir zat olup uzeydinin⁴⁵ meşhur baylarından idi. Misafirlerini, üç-beş avullarında⁴⁶ yerleştirip, yemek içmek zevk ve sefa ettirmede idi. Misafirler dahi konak bayı hürmetle hizmetçilere çalgıcılara Ahmet Bey namına köp akçalar ve hediyeler peşkeş ediyorlar idi. Şöyle ki meclise tesadüf etmiş bir yerli şair, bir günde misafirlerden üç yüz ruble bahşiş peyda etti. Gelip gitmiş uyezdi naçalniğine⁴⁷ bir Karabağ atı, çavuşlarına kaç yüz ruble hediye olundu. Bunlar hep dostları tarafından Ahmet Bey'in nam ve şanına ihsan olundular.

Acaip Bir Derviş

Koşular, avlar ve konuşmalar cumadan cuma bir hafta sürdüler. Ahmet Bey'in avulunda ataları zamanından kalmış büyük Cuma cami[i] bar idi. Beyler ve misafirler, cuma namazından son kaytışmaya⁴⁸ karar berip vakti yetgeç⁴⁹ tedarike başladılar. Ahmet Bey hazretleri cumadan hiç kalmadığı gibi ekseri misafirleri dahi cuma namazını terk etmezler idi.

Bu cuma, cami gayet kalabalık olacak gibi idi. Civarda olan beyler ve töreler ve pek çok ahali toplandığından maada, bu gün yolcu bir derviş vaaz⁵⁰ edeceği, dahi hayli adam topladı.

Derviş, yaş ve genç,, hüsn kıyafetli bir zat idi. İki günden beri avulun imamında misafir olup imam efendi dervişiñ lâzımınca âlim ve dilli-sözlü bir adam olduğunu görüp ve beylerden, törelerden fakir bir yolcuya hayır ve ihsan olsun fikri ile vaaz etmeyi teklif etmiş idi. Derviş memnunen razılık gösterip teşekkür etmiş idi.

Öğleye⁵¹ bir saat kaldığı vakit, halklar camiye toplana başladılar.⁵² Cümleñin dikkati dervişte idi. Apak, temiz ipek çalması⁵³ ince bezden teptemiz kölmeği, baha çuhadan uygun hil'ati, başın gözün nizamı, ekseri dervişlerin perişanietine benzemeyip bir kat daha cümleñin dikkati topluyor idi.

İmam efendinin beyanına göre derviş hazretleri Dağıstan'da meşhur

⁴⁴ (Ruşça): князь: Prens.

⁴⁵ Kendi kazasının

⁴⁶ Köylerinde

⁴⁷ Kaza reisine, yöneticisine "kaymakamına"

⁴⁸ Geri dönmeye

⁴⁹ Metinde يتكاج .

⁵⁰ Metinde واعظ .

⁵¹ Metinde اويله به .

⁵² İnsanlar camiye toplanmaya başladılar.

⁵³ Metinde جالمسى : Sarığı

şeyhlerin [- 3 -]⁵⁴ birini(n) oğlu olup bu taraflardan, Irak⁵⁵-Şam tarikıyla Mısır'a ziyarete gidiyor idi.

Ahmet Bey hazretleri camiye geldikte ekseri halk hazır bulunup, derviş vaiz kürsüsünde tespih çekmekte idi. İmam dervişe göz işareti etmesi ile cümle halk anın tarafına bir bakış atıp başlarını aşağı verdiler. Vaaz dinlemeye hazır oldular.

Derviş halklara bakıp hayli vakit söze başlamadı, şöyle ki sıkıldığı hiç malûm değil ise de bazıları derviş ne aytacağını unutmuş zannettiler. Kaç dakika son, bir karar, devamlı ve tatlı tatlı vaaza⁵⁶ başladı:

- Ey din kardaşları, aranızda büyük ve uluğ beyzadeler de sade ve ufak adamlar da görüyorum. Evet, Huda-yı tealânın hikmetidir ki insanların hâli bir olmaz. Bazı büyük, bazı küçük, bazı maldâr,⁵⁷ bazı garip, bazı kâmil, bazı kemalatsız olur... Lâkin bu zahir olan başkalığa bakıp gâffet olmayasız; çünkü, bu başkalık maişet-i insaniyenin bir usulüdür indallahda ve şeriat ve hakikat karşısında bay ve fakir, büyük küçük yoktur ve olmayacaktır. Cümleniz İslâm, İslâmlar ise birdir, müsavidir.

İslâmları hakikaten birbirinden hüsn-i tefrik⁵⁸ eden ve derecelerini ziyadeleştiren ilm ve ahlakıdır...

Ey karındaşlar! Kim olur iseniz olunuz; ama, şurasını hiç hatırdan taşlamanız ki her hâlde "bir Müslümanınız" Müslümanın ise şanı ve şöhreti yalnız ilim ve amel üzere bina olunur. Esas budur.

Knazlar ve töreler! Hiçbir vakit hatırımdan çıkarmanız ki hakikat büyüklük ilim ve ve hüner, amel ve gayret sayesinde kesbolunur.

Ey ufak ve garipler, hiç hâlinizden, derecenizden şikâyet etmeniz; çünkü indallahta İslâmlar hep müsavidir!..

İnsanların bazı barlıklı, bazı fukara olur demiş idim. Evet, ama kime çok berilmiş ise ondan sual de ziyade olunacaktır. Bu hâl tefekkür olunmalıdır.

Ey büyükler ve barlıklılar ve hürmetliler, Huda-yı tealânın ne çok nimetlerine nail olmuşuz. Huda-yı tealâ daha ziyade eylesin; ama, fikredelim ve öz özümüzü mahkemeye çekelim, işbu nimetlere hakkaniyet üzere sahip olabildik mi? Bunlardan hem özümüze, hem sırasınca ebna-yı cinsimize fayda çıkarabildik mi? Yok ise ileride bir gün olacak suallere cevap hazırlamalı!

Hiç kimin aleyhinde, hakkında olmayıp herkes öz insafını hâkim edip

⁵⁴ [3. Tefrika:] 23 Sentabr 1885/ 26 Zilhicce 1302, [II. Seri], Sayı: 3

⁵⁵ Metinde ايراق

⁵⁶ Metinde "واعظه"

⁵⁷ Mal sahibi; zengin

⁵⁸ Metinde تفرق

amellerini muhakeme etmeli...

Büyük ve ulu ve nüfuzlu bir zat ki şanı haricinde, ebna-yı cins[in]e faydasız yolda vakit ve ömür geçiriyor... Buna ne demeli? İki eli⁵⁹ ile işlep günde kırk elli kapık kesbeden bir hizmetçi, bir âcize bir kapık sadaka bermesi ile bu zattan ulu, bu zattan şanlı olur!

Her ne kadar İslâmlar cami-i şerife ve vâize hürmetleri ziyade ise de dervişin sözleri çok tesir edip bazı adamları kızdırdı. Derviş bu sıraları hiç de kaygımayıp bîperva sözüne devam ediyor idi.

Yolumda çok türlü baylar ve namdar adamlara tesadüf ettim... Biri kız delisi, biri it delisi ki itleri için hergün hizmetçileri horlap aşağılamaktadır. Üçüncüsü at delisi ki at için dostluk düşmanlıktan maada esirlik zamanı olmuş olsaydı beş-on esir dahi berir idi. [- 4 -]⁶⁰ Dördüncüsü apolet delisi ki apolet diğen⁶¹ fenn-i harp bilenler, hüner, malûmat kesbedenler için mahsus bir işaret olduğu fehlemeyip öz adını bile yazmaya öğrenmediği hâlde yuklamaya yatar iken apoletleri taşlamaz! Beşincisi mal delisi, büyükler önünde kul gibi bel bükür, katlanır özünden kiçüklere gaddarlık, zulm eder, akça toplar nefs-i evlâdlarının terbiyesi için akça kazganur! Altıncısı büyüklük delisi ki büyükler ile tanış biliş olmak için yüzler, binler masarif eder, oturduğu avulda cami haraplanmış, köprü çürümüş tamirleri için yüz-iki yüz ruble tapamaz!.. Daha ve daha emsâli çok; lâkin, işbu naklettiklerim dahi ibret için kâfidirler.

Yâ Hudâ! Cümle ümera ve törelerimize inayet eyle ki şan ve şöhretleri derecede amellerde bulunsunlar. Amin! Ahaliye hüsn yollar gösterip, hacetlilere muavenetler edebilsinler. Amin!

Ey ümera karındaşlar;

Törelilik, beylik şerefli olduğu kadar güç ve ağır bir hâldir. İlme hürmet hizmetinde gayret, ahaliye muavenet belâlara karşı sabır ve tahammül, törelilik ve büyüklük icabındandır. Nadanlık, tenbellik, haksızlık bir zehirdir ki tuz demiri çürüttüğü gibi büyüklüğü, şan ve şöhreti çürüten emsâlleri cümlemize malûmdur.

Ey töreler; hâlimizi günden güne fenalaştırmamak ve yokluktan kurtulmak için ahalinin aldına⁶² tüşmeli yol ve usul göstermeli, okumalı hem okutmalı, gayretlenmeli ve gayretlileri sevmeli, hakka hizmet edip haklıları hıfzeta, haksızlara yardım etmemeli, iyilik edip iyilik ettirmeye dikkat etmeli ki bu hâlde Huda-yı tealânın ihsanları daha ziyade ve nimetleri daha bereketli olur.

İşbu uyezdi baylarının ve ümerasının sofraları ve kapıları açık olduğu umum Kafkazyaya malûmdur. Çok yaşasınlar; fakat, alfiller için bir

⁵⁹ Metinde "ایکی ایلی".

⁶⁰ [4. Tefrika:] 27 Sentabr 1885 / 30 Zilhicce 1303, Sayı: 4

⁶¹ Apolet denilen

⁶² Ötüne

şefkathane, nefis-i evlatları için bir terbiyehaneleri olmadığı, şayan-ı taaccüb ve teessüftür.

Etrafımızda Gruzın ve Ermeni milletleri bar, bunlar bizden aşağı kalmışlar idi. Bugün de köp ozup gittiler.⁶³ N'ışlep ozdular; bilmek gerek, ibret almak gerek. Bilinmeyen⁶⁴ bir yolda cürülmüyor⁶⁵... İlimsiz, maarifsiz bu koca ulu dünyada naslı cürülür? Atalar zamanında mal ve nam, şan ve şöret harp meydanında, can bazarında kesbolunuyor imiş. Bizim zamanda ise ilim ve marifet, sa'y ve gayret ile kesbolunur.

Namaz vakti geldi. Sözüme bite.⁶⁶ Bir daha tekrar ediyorum: Dikkat buyurulsun ki yahşı doğuşa değil, yahşı yaşayışa; kuvvete değil, adalete; mala değil, ganiliğe hürmet vaciptir. Bundan böyle ulemamızın âlim, ümeramızın kâmil, cümlemizin sa'y ve gayretli olmamızı Huda müyesser eyleye. Amin, Amin.

Bu aralık müezzin efendi safları dolaşıp dervişe yolluk sadaka topladı. Çok akça tüştü. Bade akçaları dervişe teslim etti. Akçaları kabul ve duasını okuduktan son, derviş halklara hitaben buyurdu:

- Ey beyler ve ağalar; hâl-i dervişliğimde bu gibi büyük akçalara hacetli değilim. Beş on akça ise ki gerekmiyor; çünkü, elhamdülillah bir fakir yolcuyu asrayan⁶⁷ ve asrayacak adamlar her yerde de az değil. Bunun için sadakalarınızı kemal-i teşekkür ile kabul edip tarafımdan cami aldında⁶⁸ bizlerden imdad kütüp turan⁶⁹ bîçareler için bu avulda bir şefkathane bina olunmasına iane ve bahşediyorum. Evet bu akça ile iş bitmez; ama, sermaye olabilir, gittikçe koşulur artar, bir gün olur binaya kâfi olur. Dervişlere ise akça hiç de gerekmez.

Bu sözlerden son kürsüden tüşüp cümle ile beraber namaza başladı.

Yeni Müritlik

Camiden çıkan halklar dervişe birer daha dikkat, sözlerini fikredip taaccüplenip dağılmakta oldular. Beyler, töreler ise Ahmet Bey'in yanına toplaşıp beraberce camiden çıkmışlar idi. Derviş dahi akrın akrın⁷⁰ imam efendiyi bekleyerek camiden çıktı. Çünkü imam efendinin hanesine gidecek idi. Şu hâlde Ahmet Bey'in atalığı dervişe yaklaşıp, Knez hazretleri saraya aş

⁶³ Çok geçip gittiler.

⁶⁴ Metinde بیلینمایان.

⁶⁵ Yürünmüyor

⁶⁶ Bitiyor, sona eriyor

⁶⁷ Besleyen, ihtiyacını karşılayan

⁶⁸ Ötünde

⁶⁹ Yardım bekleyip duran

⁷⁰ Yavaş yavaş

aşamaya⁷¹ çağırıldığını ifade etti. Derviş efendi atalığa [- 5 -]⁷² göz atıp baştan ayağa kadar süzmede iken atalık hayli sıkıldı... Bade atalığa hitaben çok teşekkür ederim. Huda-yı teâla razı olsun. Knaza söyleniz ki hiçbir türlü ikram ve bergi kabul etmek tarikatımın usulünden değildir.

Karın doyurulacak kadar bir ihsan edecek olur ise sahibinin öz elinden kabul ederiz; vasıta istemez efendim, deyü ileri yürüdüler. Derviş yola çıkar zaman⁷³ Ahmet Bey özü yetişip “Derviş baba, buyrun bugün bizim ile bir taam edin” dedi. Ahmet Bey’in misafirlik sarayları gayet meydan bölmeler⁷⁴ olup etrafları Dağıstan usulü ipek yastıklar⁷⁵ ile ve tüpleri⁷⁶ baha İran töşemeleri ile yaraşmışlar idi. Bölmeler tolu idiler. Azbarda⁷⁷ ve saray altında arabacılar ve hizmetçiler at eğermek, araba yekmek,⁷⁸ çevirmek, dolaştırmak atları bağlamak ile meşgul idiler.

Bölmelerin birinde törde⁷⁹ mirzalar ve baylar arasında derviş baba oturmuş idi. Bazı misafirler ile söyleşiyorlar ve kaldıkları⁸⁰ dikkat edip turuyorlar idi. Hazır bulunmuş bazı çinofnik⁸¹ ve asker yüzbaşılı olmuş mirzalar, derviş hakkında Rusça bazı şeyler aytışıyorlar idi. Meclis dağılmak tedarikinde bulunuyor idi. Beylerden biri dervişe,

- Efendim ism-i şerifnizi bahşeder misiniz, dedi.

- Âciziniz Abbas, Şeyh Ahmet oğludur.

- Hayırlı seferler olsun. Ne taraftan ve kaydalara⁸² varıyorsunuz?

- Bendeniz Dağıstanlıyım, Irak⁸³ ve Arabistan ziyareti yolundayım.

- Peder-i aziziniz sağ mı, inşallah müritleri çoktur.

- Efendim sizlere sağlık, atam merhumdur. Müritleri dağıldı, tekkemiz söndü. Şeyh Şamil tutulduktan son, tekke devam edemedi. Atam ziyade kart idi. Bendeniz ise sabi⁸⁴ kaldım... zaman da tebdil oldu.

71 Yemek yemeğe; ziyafete

72 [5. Tefrika:] 4 Oktabr 1885 / 7 Muharrem 1303, Sayı: 6

73 Çıkacağı zaman

74 Geniş odalar

75 Metinde “يعسدقلىر”

76 (Odanın) zemini, tabanı

77 Avluda

78 Araba çekmek, yedeğine arabayı alıp çekmek

79 Metinde بنده توردده. Üstte, baş köşede

80 Diğerleri, kalanları

81 Çinovnik (Rusça): Memur

82 Nerelelere

83 Metinde ايراق

84 Metinde صابى

- İnşallah zat-ı âlilerinizin sayesinde müritler gene toplanırlar. Cümlemiz hayır dualarınıza hacetliyiz, deyü diğer bir mirza, dervişe teselli bermiş oldu. Derviş cevaben:

- Allah bilir. Her ne kadar bugün de birkaç müridim bar ise de atamın vasiyeti mucibi tekkeyi tekrar devama getirmek pek güç olacak gibi görünüyor. Çünkü malûmunuz ya efendim, zamanlar az vakitte tebdil oldular. Buna göre müritlik belki burungıdan⁸⁵ zor ve güç olmak lâzım geldi. Şöyle ki has mürit olabilecek nadirdir...

- Dağıstan Rusya ile muharebede olduğu esnada müritlik en muteber bir hâl idi. Müritler Şeyh Şamil merhumun birinci askeri idiler. Hâzırda ise muharebe yok, Dağıstan rahat oldu; müritliğe çok hacet yok. İbadet ise tekkede olmayıp cami-i şerifte farzlar eda olunur iseler zamane İslâmları için kâfi olur gibi... deyü bir rotmistr (atlı asker binbaşısı)⁸⁶ söze katıştı.

Şeyh Abbas bu adama karşı çevrilip ve doğru gözüne bakıp dedi:

- Bey hazretleri çok hata idesiz! Atalarımız düşmanları olan Rusları hiç bilmeyip harp meydanında onlar ile arslan gibi talaşurlar idi ve tekkelerde duada muzafferlik talep ederlerdi; fakat, düşman hesap ettikleri Ruslar vatana selamet ve rahat, insanlara ziya ve marifet getürdüklerini bilmezler idi de kavga ederlerdi... Bildiklerine göre gayretten geri durmazlar idi. Düşman ile muharebe için müritlik lâzım olduğunu buyurdunuz. Evet lâzımdır. Bu günde ise, cümlemize merhametsiz ve gayet gaddar, bîinsaf bir düşman önündeyiz. Bu düşmana karşı mukabele etmek için müritlik lâzım olduğunu inkâr eder misiz? Etmezsiniz inşaallah! Düşman oldukça müritler de fedakârlar da meydana çıkmalı. Ama bir zamannın müritliği bir zamana uymuyor [- 6 -]⁸⁷ imiş, ziyan yok. İş ne ise müritler onu işlerler. Müritler bu zamanda da gayet gerekler; ama, yoklar efendim.

- Acayip! Düşman, düşman diyorsunuz. Şu düşmanımız kimdir? Rotmistr sabırsızlanıp suale yapıştı.

- Düşmanımız cehl ve gaffettir. Bu bir güçlü muhataralı düşman ki demir halka gibi vücudumuzu sardı sıkıyor, gönüllerimizi parça kesik etti; fikir ve akıllarımızı söndürdü; kemalâtımızı yok etti... İşte knaz hazretleri bu düşmana karşı müdafaa gerek... Bu düşmana karşı müritler ve fedakârlar gerek! Merhum atam zamanında Ruslar ile kanlı muharebeler eden müritlerden güçlü ve gayretli ve kâmil müritler şimdi gerek... Atam vasiyetinde buyurduğu gibi şişhane miltuk⁸⁸ ile kılıcı terk edip kalem ile kâğıda yapışmalılar. Kan tökmek,

⁸⁵ Öncekinden

⁸⁶ Metinde parantez içindeki açıklama yazara aittir. Burada rotmistr "binbaşısı" olarak açıklanmış; ama, sözlükteki karşılığı yüzbaşısıdır.

⁸⁷ [6. Tefrika:] 11 Oktabr 1885 / 13 Muharrem 1303, Sayı: 8, s. 1

⁸⁸ Altı mermi alan tüfek

can telef etmek lâzım değil; velâkin, maddî ve manevî barlıklarını düşmana karşı koyup, ulum ve marifet, sanayi ve hüner meydanında talaşmalılar! Gece ve gündüz toktamayıp,⁸⁹ bezmeyip cehl ve gaflet gibi uluğ ve gaddar düşmandan ahaliyi halas etmeye gayret etmeliler. Zamanımızda müritler gerek ve böyle müritler gerek!

Derviş Abbas'ın bu sözleri camide vaazından ziyade tesir etti. Dervişin sözü taze ve cedit efkârlara delalet olup mukaddes ve şerefli işlerin mukaddimesinden bir hüsn-i eser olduğu az mı çok mu fehimlenip dervişlerin ekserisi gibi söylenmiyen⁹⁰ bu dervişe cümlelerin rağbeti toplandı. Şeyh Abbas taze ve ötkün⁹¹ bir kuvvet olduğu anlaşılıyor idi.

Yeni Müritlik⁹²

Ahşam⁹³ yakın idi. Ahmet Bey'in misafirleri dervişin sözlerini fikirlene fikirlene kaytışdılar.⁹⁴ Badehu hayli vakitler meclislerde, cemiyetlerde dervişten söz açılıp geçer iken aytıkları sözler müzakere olunuyor idi.

Ahmet Bey, birkaç gün kalması için çok teklif etmiş ise de Şeyh Abbas Efendi kalmadı. Şeyhin yolunda mülkleri olan iki mirza, efendiyi alıp gittiler. Ancak Ahmet Bey'e seferden kaytkaç⁹⁵ mektup yazmaya söz berdi. Knaz hazretleri buna da razı oldu ve lâkin şurası gayet müşkül idi ki Ahmet Bey zor zar okur, yazı yazmayı bilmez bir adam idi!

Şeyh Abbas'ın⁹⁶ alıp gitmiş beyler, mahallin gençlerinden, malûmâtlı adamlardan idiler. Şeyhin sözleri gayrilerden ziyade bunlara tesir etmiş idi. Bunların biri Hasan Bey Bakıhanof namında bir töre idi. Tiflis gimnazya mektebinde fen tekmiil edip devlet hizmetine girmeyip atasından kalmış mülkte ikamet ve ticaret eder idi. Hasan Bey bir dereceye kadar kâr değil ahaliye yardım yolunda advokatlık⁹⁷ dahi eder idi. Şan ve namus taşıp hüsn-i ahlâkı ile etrafta rağbetli baş mirza idi.

Sarayı bakıp idare eden artık kartamış⁹⁸ anası bar idi. Hasan Bey daha evlenmediğinden anası iki-üç günde bir "Ay evladım çağına geldin, indi yurt

⁸⁹ Durmayıp

⁹⁰ Konuşmayan, söz söylemeyen

⁹¹ Etkili, tesir edici

⁹² Bu hikâyenin adı orijinal metinde de aynı şekilde, farklı yerlerde iki kere yazılmıştır

⁹³ Metinde "اخشام"

⁹⁴ Düşüne düşünce geri döndüler

⁹⁵ Döner dönmez

⁹⁶ Metinde "عباسک"

⁹⁷ Avukatlık

⁹⁸ Kocamış, yaşlanmış

baş olmak⁹⁹ gerek. Filan beyin kızını veya filan mirzanın torununu ayttırayık"¹⁰⁰ yollu teklifler ile Hasan Bey'i nasihatler idi velâkin Bey, "Vakit bar sabredin nineciğim" cevabı ile sözü keser idi.

Şeyhin ikinci yoldaşı Hudaverdi Bey Arslanof idi. Güçlü ve bu [adam] otuz-otuz beş yaşında olup vakti ile güçlü ve uluğ olmuş bir zadedgân ocağına mensup¹⁰¹ idi.

Rahat idare edecek kadar mülkü olup Hudaverdi Bey, hayli vakitler uyezdi divanhanelerinde hizmet edip rütbe ve nişanlar alıp çıkmış idi. İslâm ahalisinin hâl ve ahvalini ve ihtiyacâtını lâzımınca öğrenmiş bir adam olduğundan ahalinin [- 7 -]¹⁰² faydasına ve terakkisine candan heves bir mirza ise de n'işlemek gerek olduğunu bilmez idi.

Hudaverdi Bey familyalı¹⁰³ adam olup iki oğulcuğu, bir kızıcığı bar idi. Bunların terbiyesi¹⁰⁴ ve okutmak hususta çok kaygı eder idi.

Hanımefendi gayet yahşi ve güzel kadın ise de terbiye ve okuv cihetlerinden balalarına faydası olacak gibi değil idi; çünkü, okumak yazmak bilmez idi. Kızlar, kadın olacakları çoktan beri malûmumuz ise de kadın olmak ile beraber valide dahi olacaklarına dikkat buyrulmamış kalmış!

Hasan ve Hudaverdi Beyler zaten köpnün¹⁰⁵ kaydında ve faydasına tiyişli¹⁰⁶ efkârlara aşına oldukları hâlde¹⁰⁷ Şeyh Abbas'ın sözleri ziyade canlarına yatıp üç-beş saat derviş ile söz ve müzakere edebileceklerinden ziyadesiyle hoşnut idiler.

Şeyh hazretleri sınıf-ı ruhanîden olmadıkları sebepli sözlerinde ferahlandırıcı bir kuvvet bar idi.

Beyler ve âlim misafirleri mesail-i şer'iyeden, ihtiyacât-ı milliyeden terbiye ve terakkiyât bahislerinden müzakereler ederek yarı gecelere kadar oturdular. Şeyh Abbas'ın nakil buyurduğu efkârlar, meydana koyduğu tasavvurlar beylerin gönüllerini ferah ile toldurmuş idi ki nakil buyurduğu efkârlar yolunda hareket ve gayret edeceklerine söz berdiler. Günlerini, kuvvetlerini millet uğruna sarf etmeye hazır oldular.

⁹⁹ Evlenmek

¹⁰⁰ "İstetelim"

¹⁰¹ Metinde منصوب

¹⁰² "1, 2, 3, 4, 6, 8. numarada bak". (Yazarın dipnotu). [7. Tefrika:] 14 Oktabr 1885/16 Muharrem 1303, Sayı: 9

¹⁰³ Evli, aile sahibi

¹⁰⁴ Metinde تربيایى. Daha birkaç yerde aynı imla ile

¹⁰⁵ Umumun; toplumun

¹⁰⁶ Yararıyla ilgili, ilişkili

¹⁰⁷ İçin

- Ya şeyh, dedi Hudaverdi Bey, sabah turduğum ile gösterdiğimiz şerefli yola tüşeceğim; ama, siz yolcu, siz gideceksiz, biz yalnız kalacağız. Sizi kaydan taparız¹⁰⁸ da bir müşkülümüzde, hacetimizde nasihat alıp kuvvet kesbederiz.

- İnşallah kardaşlar seferimden kaytıp vatanımda yerleşirim. Her vakit görüşmek müyesser olmaz ise de yazışmak mümkün olur. Muhaberede bulunup anlaşırız inşallah. Bu cevaptan son mirzaların ikisine hitaben dedi: Ey kardaşlar, efkârlarıma efkârdaş, işlerime arkadaş oluyorsuz. Sağ olunuz teşekkür ediyorum. En iptida [A]hmet Bey'in avulunda¹⁰⁹ bir şefkathane açılmasına dikkat buyurun kaldıkları¹¹⁰ sonra... Millete yardım yolunda olanlara Huda daim yardımcıdır.

- Ya şeyh, dedi Hasan Bey, emrinize itaat ederiz ve her saat gönlümüz sizindir. Nasihatleriniz yürekleri açtığı gibi efkârlarınız ve emsalleriniz, gözlerimizi açtı. Şimden son, günleri faydasız geçirmeyiz... Size arkadaş olamayız; lâkin, itaatli şakirt oluruz efendim.

Hasan Bey bu sözleri yaşlık kuvveti ile ateşli ateşli söylediği Şeyh Abbas'a tesir edip beyleri kucaklap öpüştükten son dedi:

- Ey kardaşlar, siz de tekkemize mürit olursuz; fakat, haberiniz olsun ki müritliğin şartı müşküldür, korkmamak ve güçten kaytmamalıdır¹¹¹ ve müşkül arttıkça gayret ve sabrı arttırmalıdır. Gayret[li] elden kurtulan iş olmaz; çünkü, gayret bir [kuvvet]dir¹¹² ki dağları parlap¹¹³ atdığı gibi cehaleti dahi derya-yı ulum içinde gark eder.

*Sohbet ve müzakere arasında Şeyh Abbas vilâyetin ümerası ve töreleri*¹¹⁴ ve nüfuzlu kişileri hakkında Hasan ve Hudaverdi beylerden malûmât topluyor idi. Ne hâldeler, ne efkârdalar, ne ile meşguller gibi ahvalâtı anlap ona göre nüfuzlarından istifade etmeyi beylere nasihat ve öğüt ediyor idi. Müzakereler şu kadar ateşli idi ki sabah yakın olduğu birinin hatırına gelmiyor idi. Ancak dışda kapı ardında beyleri kütüb turan kart¹¹⁵ hizmetçi dikkat etse de bir şey anlamayıp “millet”, “devlet”, “servet”, “gayret”, “cehalet”, “medeniyet”, “marifet” ve keza ve keza. [- 8 -]¹¹⁶ Sözler hizmetçinin kulağına yetişseler de başına girmeyip “Bu deli derviş de kaydan geldi” öpkesiyle “Tövbe tövbe belki bir yahşı misafirdir” demeye bîçare hizmetçi mecbur olmuş idi.

¹⁰⁸ Nerden buluruz

¹⁰⁹ Köyünde

¹¹⁰ Geri kalanlar, diğer (işler)

¹¹¹ Güç işten vazgeçmemelidir

¹¹² Metinde وقت در

¹¹³ Parçalayıp

¹¹⁴ Soyluları

¹¹⁵ Bekleyen yaşlı

¹¹⁶ “1, 2, 3, 4, 6, 8, 9. numarada bak.” (Yazarın dipnotu). [8. Tefrika:] 25 Oktabr 1885 / 28 Muharrem 1303, Sayı: 11

Orenburg

Orenburg şehrini bile misiz?¹¹⁷ Bu şehir Avrupa ile Azya hududunda bina olunmuş büyük bir şehirdir. Rusya'nın Türkistan ile ticaretinde en büyük merkezdir. Ahalisi içinde İslâm çoktur. Yaz vakti ise Orenburg tamam bir İslâm yurduna benzer; çünkü, yerli İslâm ahalisinden maada Türkistan'nın her tarafından tüccar toplanır. Şöyle ki pazarlarda yollarda Hiveli, Buharalı, Hokandlı, Taşkentli vesair İslâmlar çokluk ile görünürler. Bunlardan gayri şehirde işçilik ve ufak kesb ve ticaret ile meşgul pek çok Kırgız, yani Kazak İslâmları bardır.

Orenburg İslâmlarının Moskova ve Orta Azya ticaretinde büyük medhalleri bardır. Türkçe ve Rusça bildiklerinden ticarete büyük alet oluyorlar. Yüz bin rublelik iş gören İslâm ticarethaneleri çoktur, milyon devredenler gene bardır.

Orenburglular hep ehl-i ticaret olup mütedeyyin ve dânâ adamlardır, ancak yahşi maişet kılsalar da özlerine mahsus bir surette yaşarlar.

Kırgızlar ise zanaat bilmeyip, usul-i ticaretten anlamayıp ekseri işçilik ile maişet ettiklerinden ihtiyacât ve sefaletten kurtulmaz hâldeler. Zorlu kışlarda, kırdaki malları kırılıp bu bîçareler nafaka kısıp¹¹⁸ şehirlere toplandılar; fakat, zanaat bilmeyen, akçası olmayan, şehirde, pazarda n'işler? Evet, hâli müşkül olacaktır. İşte bîçare Kırgızlar yüzlerce yurt ile Orenburg civarında ya açıkta ya çalaşlarda¹¹⁹ ikamet edip bala çağa,¹²⁰ üryan püryan pazarlarda tilenip cürürler.¹²¹ Bin türlü meşakkat, bin türlü zahmet bu zavallıların başındadır. Bunlara yardım ve muavenet hususta kurulmuş bir tertip ve nizam yoktur. Bazılar tilenip geldiğine, bir-iki kapık atar, bazılar ise kırlarda kıtlık ve kırgın olmuş munda¹²² toplanmışlar n'işlemeli, deyü hiç dikkat etmezler... Ama Kırgız kavmi dikkate ve muhabbete lâyık bir kavimdir. Yazık köp¹²³ yazık ki doğru ve gani ve ciğit tabiatlı¹²⁴ Kırgızlar bu perişan hâllerde kaldılar! Tövbe hatamıza. Bu fena hâllere müstehak değiller idi bîçareler. Ulaşıp, dalaşıp, tilenip cüreler.¹²⁵ Karınları tok, keselerinde akça çok, bunca adamlar bu zavallıların hâline merhamet edip cümlesine bir yardım, bir tertip fikretmediler.

¹¹⁷ Bilir misiniz?

¹¹⁸ Arayıp

¹¹⁹ Derme çatma barınaklarda, kulubelerde

¹²⁰ Çoluk çocuk

¹²¹ Dilenirler

¹²² Burada

¹²³ Çok

¹²⁴ Yiğit karakterli, yaratılışlı

¹²⁵ (Hayvanlar gibi) bağırıp çağırıp, kavga edip, dilenip giderler

Ayıp... Hâlbuki pek çok binler akçeler ve kapitaller, büyük büyük yurtlar¹²⁶ ve saraylar bu gariplerin arkasıyla, bunların eli ve ganimeti ile toplandı, kesp olundu! Nice adamlar, nice baylar, nice meşhur ticarethaneler on kapiklik kumaşı bu bedevilere, kırk-elli kapiğe satıp, akça yerine ucuz ucuz yüzler ve binler ile mallarını şehirlere haydab¹²⁷ mal ve sâ mân sahibi oldular! Zevalleri geldikte bu cigit ve lâkin, bahtsız Kırğızlara, kim¹²⁸ de babalık ve dostluk etmedi. Feleğin kahr ve zulmünde yalnız ve kişisiz kaldılar. Ey dünya, ey dünya! Her zaman barnın¹²⁹ dostu idin. Şu kılıkta kaldın kart dünya!

Kafkasya'da N. uyezdinde olmuş vakıaları evvelce nakletmiş idik. Bunlardan bir ay son Orenburg'un en muteber bir misafirhanesine demir yoldan çıkıp bir misafir geldi. Üstünde uzun beşmet,¹³⁰ belinde gümüş gançer,¹³¹ başında kaba Çerkes kalpağı bar idi. Kara kalpağı tübinden ak beti¹³² ve ateşli oynak gözleri gayet yaraşıklı¹³³ görünüyor idi. Kıyafetine, urbasına baktıkça [- 9 -] ¹³⁴ bu misafir Çerkes töresi olduğu anlaşılıyor idi.

Misafirhane sahibi lâzım hürmet ile misafiri selamlap yahşı bir nümerde¹³⁵ yerleştirdi ve hizmetçiye “Knaz hazretlerine yahşı hizmet ve dikkat gerek” deyü emretti.

Bir kaç günler knaz hazretleri şehri seyir ve temaşa edip hâl ve ahvalini maişet ve ticareti tecrübe etmek ile meşgul oldular. Şu günlerde bazı İslâm tüccarları ile görüşüp dostlaşıp vizite berip vizite kabul eyledi.¹³⁶

Knazın tüştüğü¹³⁷ misafirhane Rus misafirhanesi olduğundan ve Orenburg İslâmları Rus boğazlamış malın etini aşamadıklarından¹³⁸ knaz özü ve misafirleri için aş, su, İslâm aşhanesinden aldırır idi. Orenburg İslâmları ile söz, sohbet ederek knaz bunların efkâr ve fehimlerini teftiş ediyor idi.

Meselâ ticaret vesair işler yalnız yalnız geçirilmeden ise kumpanya ve şirket teşekkül olunup beraberce geçirilir ise ziyade bereketli ve menfaatli

¹²⁶ Evler

¹²⁷ Sürüp

¹²⁸ Hiç kimse

¹²⁹ Varın, varı olanın

¹³⁰ Kaftan

¹³¹ Hançer anlamında. (Rus telaffuzunun etkisiyle)

¹³² Kalpağı altından beyaz yüzü

¹³³ Güzel, görkemli

¹³⁴ “1, 2, 3, 4, 6, 8, 9, 11. numaralara bak”. (Yazarın dipnotu). [9. Tefrika:] 28 Oktabr 1885 / 1 Safer 1303, Sayı: 12

¹³⁵ İyi bir odada

¹³⁶ Adres alıp verdi

¹³⁷ İndiği, konakladığı

¹³⁸ Yemediklerinden

olacağı sıralardan bahisler açıp ve münasip hadisler nakledip fehim ve efkâr ve bilük-i umumiyeyi keşfeder idi. Orenburglu dostları knazın fikrini tamamen zabtedemiyorlar ise de sözleri ve efkârları yahşılık olduğunu anlap severekten¹³⁹ dinlep, dikkat ederler idi. Pek köp kişi knazı ziyafete davet edip kemal-i rağbet gösteriyorlar idi. Fakat vakit müsait olmadığından knaz kusurunu af buyurtup cümlesinin yurduna bir ziyaret etmek için sabah birinde çay içer idi, öğlede ikinci birinde, akşam üçüncü dostunda taam eder idi. Böylece cümlesinin hatırını tapıp Orenburg maişet-i İslâmiyesine kemalen aşına olduğu sırada Orenburglular beyninde malûmât ve maarif ziyadece neşrolunur ise gayret ve kabiliyet-i ticariyeleri ile köp aldına¹⁴⁰ varacakları malûmu oldu.

Knazın Orenburg'a geldiği on gün olmuş idi. Seyahatten razı ve memnun olarak geri kaytmayı fikreder iken bir vakıya rast geldi. Misafirhane hizmetçisi Andrey namında bir Rus idi. Andrey, Çerkesler hakkında "keyflerine bir şey yaramaz ise ya ki bir şey aks görünse, hemen kişini urup öldürürler" gibi rivayetler çok işitip inandığından iptida Çerkes knazından ziyade korkuyor idi. Bölmesine kirkende¹⁴¹ korkup giriyor idi. Lâkin beş-on gün hizmet ile knaza hayli alıştığından bir dereceye kadar cesaretlenmiş idi.

Bir gün akşam, knaz bölmesinde idi. Andrey girip "Knazım, gereğiniz, emriniz yok mu? Ne türlü işiniz olursa kulunuz, hizmete hazır" dedi.

Knaz külüberip¹⁴² "Hayır bir türlü gereğimiz yoktur Andrey. Ne emredeyim" dedi. Andrey bir hayli daha cesaretlenip ve yüreklenip "Devletli knazım, ruhsat olur ise men size bir şey takdim edeyim" dedi.

- Nedir o Andrey?

Hizmetçi cevap tapamıyor gibi aciz kaldı.

- Nedir o Andrey, ayt!

Hayli daha çaynanıp,¹⁴³ tamşanıp?¹⁴⁴ "Knazım eğer ister iseniz zat-ı âlilerinize bir Kırgız kızı getireyim. Gayet güzeldir. Ayıp buyurmanız. Ben hizmetçiyim, söylemek borcumdur" dedi.

Bu teklifi işitgeç knazın çehresi türlendi,¹⁴⁵ gözleri ateş ve ot gibi yanmaya başladı. Her ne kadar Rusya'da misafirhanelerde bu misillü teklifler âdetten olduğu malûm ise de fa[h]işelik¹⁴⁶ ve rezalet derdi ve zehri, cemiyet-i İslâmiye

¹³⁹ Metinde "سومرکدن"

¹⁴⁰ İlerisine, ileriye

¹⁴¹ Odasına girdiğinde

¹⁴² Gülerek

¹⁴³ Çiyneyip, kem küm edip, ağzında laf geveleyip

¹⁴⁴ Önceden sevinerek

¹⁴⁵ Metinde نورلندی Yüzünün rengi değişti.

¹⁴⁶ Metinde "فايشه لك"

bedenine dahi yetiştigi malûmu olmadığından, ziyade mükedder ve müteessir olarak gözlerini köterip¹⁴⁷ Andrey'e baktığı ile bîçare korkusundan geri çekilip beti ap ak oldu... “Git!” emri ile hatadan kurtulduğuna şükrederek Andrey bölmeden çıktı.

Az vakit son knaz öz özüne gelip Andrey'i çağırdı. Hizmetçi geldikte Knaz dedi:

- Andrey sen mana Kırgız kızı getirecek oldun; fakat, şu kız hakikaten Kırgız kızı olduğu sana malûm mu? Yanlış olmasın.

- Hayır, devletlü knazım, yanlış değil. Üç kızdırlar birini geçen hafta Saratoflu bir tüccara getirmiş idim. Gayet zevkli¹⁴⁸ şeylerdir. Hiç şüphe kılmanız knaz, söylediğim Mengligül Kırgızî bir kızdır.

- Ama kimler ve kaysı taraftan bunlar?

- Sözlerin mana hoş kile başladı.¹⁴⁹ Kızların üçü de yetimdir. Bizim misafirhanede bir kart hizmetçi Tatar bar idi, vefat etti. Şunun kadını kaldı. Kızlar anın elindeler efendim.

Kırgız Kızı Mengligül

Gece saat bir olmuş idi. Bölmenin kapısı akırtın akırtın açılıp Andrey ve onun ardından yaş bir kız girdiler. “İşte efendim” deyü, Andrey akırtın kapıyı yapıp¹⁵⁰ çıkıp gitti. N’işlemeye bilmeyip yeni yeni çağına girmiş, göğüsleri heman kabarmış bîçare kızcık knazın yanında kaldı. [- 10 -] ¹⁵¹ Oturmaya yer gösterip knaz “Buyur, oturunuz misafirem” dedi. Bade kız ziyade sıkıldığından, uyaldığından¹⁵² knaz söze başlap hâlini yengillendirmek muradı ile:

- Mengligül, siz Orenburg’da köpden mi ve kayda oturasız, dedi.

- Munda keldiğim üç yıl kadar ola, bir kartçık ile otururam, efendim, deyü cevaplandı.

- Aslı ne yerlisiz. Atanız, yurdunuz kayda?

- Aslı Turgay çağından bolamız.¹⁵³ Yaman kışlar ve kırgınlar bolgan

¹⁴⁷ Kaldırıp

¹⁴⁸ Metinde زوقلى

¹⁴⁹ Bana hoş gelmeye başladı

¹⁵⁰ Kapatıp

¹⁵¹ “1, 2, 3, 4, 6, 8, 9, 11, 12. numerolarda bak” (Yazarın dipnotu). [10. Tefrika:] 1 Noyabr 1885 / 5 Safer 1303, Sayı: 13

¹⁵² Utandığından

¹⁵³ Turgay yakasındanız, tarafındanız

idi. Atam barca malını kaybedip soydan, ruhdan¹⁵⁴ yardım tapmayıp munda kelgen idi. Ama, Huda rahmet kılsın, tezlik ile vefat boldu. Anam dahi öldü. Kişiler gömdüler, min kimsesiz kaldım. Dediğim kartçık öz yurduna aldı. Şunda turamız.¹⁵⁵

Maşallah! Şu kartçık kim bola, rahat tura mısınız?

- Kartçık kim bolduğu mana malûm değil; ama, şükür Huda'ya yahşı kartçık. Meni bay bike¹⁵⁶ edecek bolup, söz ayta...

Bîçare kızcık, ne hâlde, ne yolda olduğundan yahşı haberi olmadığı anlaşılıp knaz bir kat daha dostane surette:

- Siz bir şey okudunuz mu elmasım. Avulunuzda¹⁵⁷ molla bar mı idi, dedi.

- Bar idi efendim, ama men okumadım. Anam namaz okutmuş idi.¹⁵⁸

- Namazı şimdi de taşlamayıp¹⁵⁹ okuy musuz?

- Evet efendim, biz üç kızmız. Kartçık beraber, beş vakit namaz okuymız.¹⁶⁰ Şükür Huda'ya.

Knaz hayli fikre tüştü. Mengligül aldına bakıp kaldı. Bade knaz tatlı tatlı:

- Mengligül, siz bir güzel kız ikensiz,¹⁶¹ maşallah, dedi.

Bîçare kızcık kıpkızıl oldu.

- Amma yamanlık zannetmeniz, dedi knaz. Sizi munda çağırduğım hâlinize ufacık bir merhamet, hakkınızda bir hüsn-i murattır... Öz yurdunuz olsa, çare ger olsa¹⁶² haramdır kaçıp¹⁶³ helal rızık talep edip turmak ister mi idiniz?

Mengligül knazın betine¹⁶⁴ bakıp bir daha taze gül gibi kıpkızıl olup:

- Evet turarım. Kısmet olsa hub olur idi, deyü cevaplandı.

¹⁵⁴ Metinde روحدن Akabadan (?)

¹⁵⁵ Orada oturuyoruz

¹⁵⁶ Zengin kadın

¹⁵⁷ Köyünüzde

¹⁵⁸ Annem namaz kılmayı öğretmişti

¹⁵⁹ Bırakmayıp, terk etmeyip

¹⁶⁰ Namaz kılarız

¹⁶¹ Güzel kız imişsiniz

¹⁶² Eğer çare olsa

¹⁶³ Haramdır diye kaçıp

¹⁶⁴ Yüzüne

Üç gün geçti. Hayli tüccarlar ve sevdacılar¹⁶⁵ ile knaz bir cemiyette idi. Bu cemiyet Mengligül'ün Beknazarof namında bir yaş¹⁶⁶ Kırgız ile toyu idi. Knaz, kıza yüz ruble ihsan ve güveyi¹⁶⁷ Beknazar'a bir at, bir araba alıp bahşetti.

Buna imtisaleni bazı baylar¹⁶⁸ dahi akçadır, şeydir hediye kılıp iki kişiyi bahtiyar kıldılar. Beknazarof güzel bir kadın sahibi oldu, Mengligül ise iptida çıkışında erbab-ı mürüvvet ve ahlâk-ı hamide sahibi bir knaza rast gelip haramdan kurtulup helal yurt sahibesi oldu. Söz arası mollanın biri:

- Zamanlar yaramay¹⁶⁹ oldu, dedi.

- Evet, evet barçası¹⁷⁰ bu kız gibi bahtlı değil. Nasihat tutmayıp yol-ı fenadan kalmıyorlar diye bir sevdacı tarif buyurdu.

- Hazerat, dedi knaz, otka¹⁷¹ suya gidip turan adama nasihat hayır etmez zannederim. Heman elinden tutup çekip almalı. Bu gibi sırada iş ve amel gerek, söz ve nasihat mahalli değildir...

Knazın bu misillü ifade buyurduğu fikir, erbab-ı cemiyete ötüp akça toplaı ırz ve edebini pazarlara çıkarmış bîçareleri, rezalet pençesinden kurtarmaya ittifak ettiler. Huda kolay eyleye. Bu iş için Orenburg bayları beyninde müzakereler olup hayli tedarik olunduğu bu güne kadar meclislerde bazı rivayet olunur; velâkin, meseleyi açıp meydana koymuş¹⁷² “yolcu bir Çerkes”, “acayib bir kişi” olduğu cümleye malûm değildir.

Mekteb-i Cedid

S..... vilayeti Volga idili boyunda olan vilâyetlerin en meşhurdur. Zavotların çokluğu ticaretin zorluğu ile köp yerlerde ayılır. Mezkûr vilayette hayli İslâm ahali olup ekseri ticaret ve sevda ile meşguldürler. Birinci tüccarlar içinde Canmamayefler meşhurlardır. Bu familyanın namı ve nüfuzu beş-on gubernada malum olup zahire, çay vesair eşya ile satuv ederler.

S.... vilayetinin her uyezdinde ve başlıca mahallerinden işleri, satuvları olup belki her volostta yahşî mülkleri vardır.

Canmamayev urumu büyük urum olup cümlesinin ata baba yurdu olan Karatav nam avulda eski yurtları olup bayramlarda cümlesi şu avula toplaşıp birbirine ziyaret ve ziyafet ederler. Aslı Canmamayev familyası Karatav avulundan zuhur etmiş uluğ bir familyadır.

¹⁶⁵ Tüccarlar

¹⁶⁶ Genç

¹⁶⁷ Metinde كيوه بی

¹⁶⁸ Zenginler

¹⁶⁹ Yaramaz, kötü

¹⁷⁰ Hepsi

¹⁷¹ Ateşe, oda

¹⁷² Koyan

Bin sekiz yüz yetmiş (falan) senesi Kurban Bayram esnası idi. Bayramlık Karatav'a toplaşmış on yurt, Canmamayevler kadın-kız, yaş-kart yüz kişi bar idiler. Bayramın üçüncü günü Abdullah Bay Canmamayev yurdunda ziyafet bar idi. Bir iki cat misafir arasında İslâmdan bir üniversite talebesi bar idi. Bu yaş, sözüne göre tecrübe-i âdât-ı Türkî zımında seyahat eden bir töre balası idi.

Bayram tesadüf etmesiyle cigit Karatav'da birkaç gün ziyade kalıp Canmamayevler ile hayli tanış olmuş idi. [- 11-]¹⁷³ Büyük ve ziynetli bir bölmede birkaç sofraya hazırlanmış idi. Bunların birinde Canmamayev balaları oturmuşlar idi. Altı yaştan, on beş çağları[n]a¹⁷⁴ kadar Canmamayev yaş urumu,¹⁷⁵ misafir talebenin dikkatini topladığı, aş esnası analardan ve ataylardan, balaların talim, tahsil ve terbiyelerinden çok sual ettiğinden anlaşılıyor idi. Fakat balalar dikkat olunacak gibi idiler. Cümlesi temiz, pâk olup yahşı yurttan asraldıkları¹⁷⁶ zahir idi.

Sofra başında ayılmış laf ve sözlerden Canmamayevlerin her biri balalarını okutmak için mahsus bir molla ve bir Rus hocası tuttıkları ve cümlesi beraberce hesap olundukta okuy yolunda¹⁷⁷ üç-dört bin ruble akça sarf ettikleri anlaşıldı. Ama bu kadar mesarife göre balaların İslâmca ve Rusca öğrendikleri hiç derecesinde idi. Canmamayevler, mevcut mekteplere balalarını vermeye âdet etmemişler, hep yaşları üyde¹⁷⁸ okup gelmişler.

Yurttan cat ve ecnebi adam oldukça Müslüman kadın ve kızları kaçarlardı, görünmezler; fakat, gizliden özleri görünmeyip misafirleri görmeye ve laf ve sözlerini dinlemeye ekseri heves ve gayretleri olurlardı. Misafir ve kişi görmeye kadınlardan ziyade kızlar dikkat ederler. Şöyle ki Abdullah Bay'ın ziyafetinde kadın, kızdan kimse yok ise de ikinci bölmede, kapı artında Bay'ın on yedi yaşında olan büyük kızı bar idi. Hem aş taşıyan hizmetçilere hem daha ziyade misafirlere ve laflarına dikkat eder idi. Üniversite talebesi, balaların tahsil ve terbiyesinden turmayıp sualler ettiği ve Canmamayev hazerâtına çay ve zahire ve mal fiyatlarından laf etmeğe vakit kaldırmadığı cümleden burun¹⁷⁹ bu kızın taaccübüne geldi... Aştan son,¹⁸⁰ çay sofrası kurulup cümle cemiyet çay keyfine tutundular. Çay esnasında Abdulah Bay mezkûr talebenin teftişine cevaben:

¹⁷³ "1, 2, 3, 4, 6, 8, 9, 11, 12, 13. numrolarda bak". (Yazarın notu). [11. Tefrika:] 8 Noyabr 1885 / 12 Safer 1303, Sayı: 15

¹⁷⁴ Metinde چاغلرنده

¹⁷⁵ Canmamayev ailesinin gençleri

¹⁷⁶ İyi ailede büyüdükleri

¹⁷⁷ Okuma, tahsil için

¹⁷⁸ Evde

¹⁷⁹ Herkesten önce

¹⁸⁰ Sonra

- Efendim bizim balaların tahsil ve terbiyesinden ötürü, karındaşça efkâr ve merak etmişsiz. Lâkin göründükleri gibi dikkate lâyük değildirlen... Tembeldirlen ve yamanlardır, dedi.

- Ayıp buyurmanız, zannetmem efendim. Huda bağışlasın, cümlesi yahşı adamlar olurlar, inşaallah, fakat balalara bakıp yazıklandığım ve teessüf ettiğim bir hâl var...

- Ne hâl o?

- Yıl be yıl, üç-dört bin ruble akça sarf olunup balalarınız bir şey öğrenmediğidir...

Canmamayevlerin cümlesi bu söze dikkat edip talebeye doğru sual gözü ile baktılar.

- Evet efendiler. Sizin umumen sarf etmekte olduğunuz akça ile lâzımınca terbiye berip balaları umûr-ı ticarete ve maişette lâzım malûmâtlara aşına etmek mümkün olur idi...

İkinci bölümde kapı artında dinlemekte olan kız, daha ziyade taaccüplenip kulak yanaştırıp mümkün kadar dinledi... “Ne acayip kişi bu kişi? Bizim balaları özümüzden köprek¹⁸¹ kaygı ediyor. Ne acayip şey!” Bu fikirler kızın aklından ötüp gittiler.

Abdullah Bay misafire bir çaşkaçık¹⁸² çay daha teklif edip lafından kızıklanıp¹⁸³ dedi:

- Sizce olsa ne gibi olmak gerek?

- Ne gibi olacak efendim... Lâzımınca Müslim ve Müslimeye ilim farz olduğu malûm-ı saadetinizdir. Rusya’da Rus dili nizam ve muhakeme ve ticaret dili olduğundan bilmek faydalı olduğu keza malumunuzdur. İnsanın malûmâtı ve haberi ne kadar ziyade olur ise fehmi dahi ona nisbeten ziyade olduğu maişetten¹⁸⁴ zahir olmuştur. Böyle olduğça er balalar din, diyanet umur-ı maişet için lâzım olan cümle malûmâtları kesbetmekleri lâzım olduğu gibi kız balalar dahi din-diyanet talim edip idare-i yurt ve terbiye-i evlat hususta haber ve malûmât kesb etmeleri gerektir. Mesela er balalar hesap ve usul-i defterî talim etseler, kız balalar dikiş-nakış ve yurt idaresi talim etmeliler... Sizler hazırda ayrı ayrı sarf ettiğiniz akçaya, bir yahşı mektep açmak mümkündür. Yurdunuzda mekteb-i mahallî bar. Dört bin rubleye dört yahşı hoca asralur.¹⁸⁵ Dördü, sekiz-on türlü ilim ve fen, bir-iki türlü dil, ders ederler. Balalar hem din ilmi öğrenirler, hem mükemmel hesap, coğrafya, tarih, usul-i defterî ve Rusça

¹⁸¹ Kendimizden daha çok

¹⁸² Çaşka: Küçücük kâse. Kulpsuz fincan.

¹⁸³ Metinde قرقلوب Merak edip

¹⁸⁴ Metinde معيشدن

¹⁸⁵ Bakılır, ihtiyacı karşılanır

ve Türkçe öğrenirler. Ulum ve hünerleri, Tatarca ders etmeye ruhsat almak güç değildir. Hocaların biri Rus, üçü İslâmdan olur idi... Bu şeyleri fikredip sizin balaların haline -ayıb kılmanız- ziyade dikkat ettim. Nasıl etmem ki din karındaşlarıdır ve cümlemiz zamanının hüner ve maarifinden köp geride, artta kaldık!

Bade sözlü-bazlı misafir, terbiye-i sıbyan hususta bir kitap kadar tasavvurât nakil buyurdu ve icrasının yollarını gösterdi. Cemiyet hoşlanıp dikkat etti. Ancak kızların terbiyesinden bahsettikte Abdullah Bay azıcık kaşlarını toplar idi. Çünkü kız bala terbiyesi hiç hesabında yok idi; ama, misafire hürmet edip karşı bir söz etmiyor idi.

Kapı ardında talebenin laflarını dinlemiş kız, ziyade tefekküre daldı. Taze başçığı, ötgün fikirciğı işittiğı, söz ve efkârları halletmeye gayretlendi.

Kız öz özüne fikrediyor idi: "Cümle Müslim ve Müslimeye ilim farzdır... diyor. Daha işitmemiş idim. Er bala hesap ve hüner talim ettiği sırada kız bala usul-i idare, dikiş ve nakış öğrenmeli diyor... Pek dürtüst söz! Mesela men ne bilirim? Öğretseler, evet bilir idim... Din kardaşları imiş de bizim balaları onun için kaygı etmiş... Dürtüst böyle olmalıdır, çünkü İslâm, İslâmı sevmek birbiri için dua etmek şarttır, ama böyle ise de İslâmlar birbirine köp ziyanlar ettikleri görülüyor... Misafir kişi yahşı kişi olsa gerek. İslâmlara hakikat muhabbeti bar gibi görünüyor...

Bay'ın kızı fikrettikçe daha ve daha fikirler aklına gelip misafire hürmeti artıp özünü dahi görmeye niyet etti. Kapı arasından misafire lâzımınca dikkat edip bade çekildi ise de daha ve daha bakmayı gönlü istiyor idi. Misafir talebenin sözleri ve yakışıklı kıyafeti kıza ziyadece tesir etmiş idi.

Ertesi gün misafir, Abdullah Bay ile sağıklaşıp yoluna gitti, fakat tarif buyurduğu mektep efkârı hayli vakitler Canmamayevler arasında söz ve müzakere olunup kaldı. Şöyle ki efkâr icra olunacak dereceye varıp S... vilayeti bayları cedit bir mektep açacakları Peterburg gazetelerine dahi yetmiş idi; ama, neçik ise¹⁸⁶ de bade bu iş unutuldu, basıldı.

Danyal Bey

Rusya'nın cenubu taraflarında Knaz Varansof namı kime malûm değil? Dağıstan, Kafkas ve Kırım İslâmları beyinde bu knaza olan hürmet ve muhabbet başkalara olmuş mu idi? Knaz Varansof'un mezkûr vilayetlerde şu kadar iyiliğı, yahşılığı oldu ki tez zamanlarda unutulmaz.

Knaz Kafkazy'a da luğ vali olduğu esnada yanında tercümanlık hizmetinde Süleyman Bey Hudayarof namında bir töre var idi. Knaz Varansof, Süleyman Bey'e babaca dikkat edip hizmette ilerlettiğı gibi yahşı yurttan kız almasına yardım edip toyunda geline ve Süleyman Bey'e çok hediyeler etmiş idi.

186 Nedense, nasıl olduysa

İşte bu Süleyman Bey'in bir oğlu olup adı Danyal koyulmuş idi. Süleyman'ın özü malûmâtlı ve zamandan haberdar adam olduğundan maada knazın çok defalar berdiği nasihatı boyunca, oğlu Danyal Bey'i mümkün merteye yahşı terbiye etmeye gayret etmiş idi. Şöyle ki Danyal Bey üniversitede fen tekml edip atasından kalmış hayli mal ve mülk sahibi olup Tiflis'te ikamet eder idi. Hikâyenin birinci adamlarından olduğundan hakkında bir iki malûmât-ı mahsusa vermek lâzımdır: [- 12 -] ¹⁸⁷

Danyal Bey bir hayli İslâmca okuduktan son gimnaziyaya ve andan darü'l-fünuna devam edip nizamât ve adliye şu'besinde tam tahsil edip çıkmış idi. Tabiatı serbestlik¹⁸⁸ ve öz başına bir iş sevdiğinden ve dahi hâli-vakti yahşı olduğundan devlet hizmetine girmeyip advokatlık yani da'va vekilliği cihetinde hizmet etmeye karar bermiş idi.

Gimnaziyada okur iken İslâmları hıfz etmek, İslâmlara yardım etmek efkârları ile hayallenür idi. Şöyle ki bu yolda hizmet için advokatlık en uygun cihet görünüp gönlüne ziyade hoş gelür idi. İşte bundan böyle üniversiteden kaytıp Tiflis'te yerleştiği ile İslâmların usul ve hâl-i maişetlerine¹⁸⁹ dikkat edip hacetlerine aşına oldukça din karındaşlarına hüsn-i hizmet etmeğe kat'an hükmetmiş idi; fakat, halklar aralarında ösmemiş,¹⁹⁰ çokdan çok koşulup¹⁹¹ ünsiyet etmemiş ve Rus mekteplerinde terbiye olunmuş Danyal Bey'e emniyetsizce idiler. Ayıp değil, bilinmeyen, tanılmayan adama emniyet ve muhabbet olmadığı tabîdir. Bundan için Danyal Bey'in hiç hatırı kalmayıp gönlü yıkılmayıp “görürler, bilürler, tanurlar ve belki emniyet ve muhabbet ederler” deyü işlerine devam eder idi.

İki yıl kadar Danyal Bey nizam, nizamât ve advokatlık ile meşgul oldu. Şüpheli davaları kabul etmez idi. Kabul ettiği da'vayı kazanır haklı çıkar idi. Şöyle ki halklar arasında Danyal Bey, baktığı da'va bitmeyip kalmaz i'tikadı meydan aldı. Nizamen haklı olduğu hâlde ahlâka aks, edep ve namusca zayıf da'vayı akçaya kızıp¹⁹² kabul etmez idi. Şöyle ki, Danyal Bey ahlâksız işe el uzatmaz, haksız da'vacıya yardım etmez olduğuna cümle kani' oldu. Ahali ve zabıtân ve mahkeme erbabı Danyal'ın bilüvciliğine ve pâk ahlâkına şüphe getirmeyip günden güne rağbet ve emniyetleri artıyor idi.

Az vakit içinde Danyal Bey'in namı şu dereceye barmış idi ki, ümitsiz ve kayıp hesap olunan bir da'vayı kabul etse, da'va sahibi iş bitmiş kadar rahat olur idi ve bi'l-akıs “Men bu da'vayı boynuma alamam” demesi sahibini

¹⁸⁷ “1, 2, 3, 4, 6, 8, 9, 11, 12, 13, 15, inci numeroda bak”. (Yazarın dipnotu). [12. Tefrika] 11 Noyabr 1885 / 15 Safer 1303, Sayı: 16.

¹⁸⁸ Metinde سر بزلك

¹⁸⁹ Metinde معيشيه لرينه

¹⁹⁰ Yetişmemiş

¹⁹¹ Katılıp

¹⁹² Metinde قزوب Paraya aldanıp.

ümitsiz eder idi. Herkes da'vasını Danyal Bey'e, herkes müşaveresini onun ile etmeğe gayret ederler idi.

Ahali ile aşına oldukça pek köp şeyleri fehm etmeyüp bundan ötürü çok sıralarda zor ve ziyan çekdiğini görüp Danyal Bey milleti olan şu ahaliye elinden geldiği kadar hizmet edip gözlerini açmaya ve maarif yoluna tüşürmeğe kat ve kat karar berdi.

Ba'zı fikreder idi: Rusya toprağında çok İslâm bar... İslâmların hâl ve ahvali her tarafca bir birine benzer. Şöyle ki, hacetleri, noksanları ve yahşılıkları hep bir surettedir. Ahalimizin yahşı tabiatları çok olduğu gibi bu günde görünmez mestur hâlde kemalâtı dahi bardır, ama bu kemalât meydana çıkmak için intişar-ı ulum ve maarife muhtacız, muhtacız ama, intişar-ı ulum ve maarife kimler ve ne gibi hizmet ederler? Ümeramız... ama, çok şeyden haberi yok. Ulemamız... ama, özleri bazı cihetlerde avamın önüne çıkacak kadar kuvvete malik değildir. Erbab-ı fehm pek az.

Beden-i insaniyenin barlığı için bedende kan nasıl gerek ise, milletin terakkisi için arasında erbab-ı fehm ve malûmâtlı bir sınıf olması böylece lâzımdır; fakat, yok! N'işlemeli? Belki de bardır ve azca olsa ileride ziyadece olur... Her hâlde men öz ömrüm boyunca fevaid-i milliye ve maarif yolunda gayret etmeliyim... Herhâlde boşdan boşa yalnız aşamak¹⁹³ ve içmek ile vakt geçirmemeli... Gönlüm rahat olur. Halk ve millet işi evet bir adam ile göçmez, ama adamlar birer birer peyda olur, birer birer toplanır çok olur.

Belki zaman gelir arkadaşlar ve ibteşler peyda olurlar bakalım görelim. [- 13 -] ¹⁹⁴

Azar azar menfaat-i umumiyeeye dair efkârlar Danyal Bey'in akıl ve fikrini zaptedip daim mühim meseleleri hall ve müzakere etmeye mecbur edip dünyanın havayî gürültüsünden, şamatasından bîtaraf suret-i dervişanede maişet ettirirler idi. Şöyle ki cemiyetler, kulüpler kâğıt oyununa vakit israf etmeyip işleriyle meşgul olur idi. Ancak bir -iki dost ile rast geldikte efkâr ve hayalâtlarına¹⁹⁵ dair bahis açılıp gözleri ateşlenip dili çözülp ötgün ötgün söyleşir idi. Maarif ve terakkiyât-ı milliye mesailinden bahis açıldıkta Danyal Bey'e bir aşk, bir kuvvet gelir idi ki mahkemede bîgünah bir mahkûmu ve kabahatsizi, hıfzeder gibi bahsine dair efkâr, delil, emsal ve burhanları mantık ve tenkit kavaidine uydurup rahmet gibi yağdırır idi.

Atasının namı ve hizmeti ve özünün ahlâk ve kadri Tiflis'in en büyük ve muteber kapılarını ona daim açık eder idi. Gerek Rus, gerek İslâm muteberânı Danyal Bey'i her vakit hoş misafir ve tatlı sohbetçi hesap ederler idi. Fakat

¹⁹³ Yemek

¹⁹⁴ "1, 2, 3, 4, 6, 8, 9, 11, 12, 13, 15, 16. numerlerde bak" (Yazarın dipnotu). [13. Tefrika:] 22 Noyabr 1885 / 26 Safer 1303, Sayı: 19.

¹⁹⁵ Metinde خیالترینه

işlerine dalmış, efkârlarına âşık olmuş Danyal çok cürmez ve gezmez idi. Yazmadan okumadan ve aldığı hizmetleri bakmadan vakti de kalmaz idi. Yaş ve bay âlim ve yakışıklı Danyal Bey, hanım kızların atalarına makbul bir adam olduğu gibi Rus hanımları ve bayarınaları dahi “tatlı delikanlıya” göz atar idiler. Tanış-biliş olmayı murat eder idiler. Ama Danyal Bey “güzel ve hoş bir ayı balacığı” olup hanımların dikkatine dikkat etmez idi. Hanımların ise hatırı kalmaz idi. Güzel er kişinin, kadınlar indinde kabahati her vakit af buyurulduğu malûm ya. Bayarınalar, Danyal Bey’den aradıkları iltifatı görmeyip daha ziyade şu iltifatı kısıyorlar idi. Danyal, nazik kaleleri fethedenlerden değil idi ve hanımlara muzaffer olmak, indinde pek şanlı bahadırılık değil idi. Danyal Tiflis’e geldikte anası-atası merhum ve yakınlarından kimse yok idi. Kazan İslâmlarından bir hizmetçi ve Ermeniden temiz ve kâmil bir aşçısı olup tenhaca oturur idi. Efekârları, ümitleri ata-ana yerine yoldaşlık ederler idi.

Midal¹⁹⁶ Ya Ki İvan İvanoviç

Danyal Bey’in namı arttıkça hizmeti dahi artıyor idi. Her gün türlü türlü hizmetler ile hacetliler üçer-beşer gelip giderler idi. Günlerden bir gün, Tiflis’te namı malûm, tüccar-ı muteberândan Molla Habibullah Efendi gelip büyük bir altın midal alıp bermesini rica etti ve bu hizmeti¹⁹⁷ bitirir ise üç yüz Ruble akça mükâfat bereceği[ni] haber etti. Danyal Bey bu gibi vekâlete taaccüplenip “midal” ne olduğunu ve midal akça ile satın alınmayıp devlet tarafından mükâfaten lâyiğına berilmekte olan bir nerse olduğunu anlatmaya gayret ettikte, muteber efendi başını sallap “Bu şeyleri men de bilem, maña midal gerek alıp bermeye vaktiniz bar mı?” dedi.

- “Hayır efendim, bu gibi hizmetleri vaktim olsa dahi kabul edemem” deyü Danyal Bey ayağa turmasıyla bu hususta daha söz olmayacağını anlattı.

Molla Habibullah, Danyal Bey’den çıktıkta “Bu adam ayıldığı kadar zakonçık¹⁹⁸ değildir. Midal alıp bermek elinden gelmediği için istemiyorum” diyor yolunda fikir ile İvan İvanoviç namında bir Rus yazıcısına doğru gitti. Molla Habibullah bu yazıcı hakkında “midal değil şeytanın dişini bile çıkarıp berir” itikadında idi. [- 14 -]¹⁹⁹

Hikâyenin bu yerinde sizleri İvan İvanoviç ile tanış-biliş etmeli. İvan İvanoviç Kafkaz’da İslâm arasında yersiyüp²⁰⁰ alışup karışıp kalmış kırk beş-elli yaşarlık ve hizmetten çıkmış bir çinofniktir.²⁰¹

¹⁹⁶ Madalya

¹⁹⁷ خدملى

¹⁹⁸ Zakonçık (doğrusu Zakonnik (Ruşça): Kanun adamı, kanundan anlayan.

¹⁹⁹ [14. Tefrika:] 26 Noyabr 1885 / 1 Rebiyü’l-evvel 1303, Sayı:20.

²⁰⁰ Yerleşmiş

²⁰¹ Memurdur

İvan İvaniç, İslâmların diline ve âdetlerine hâl ve ahvallerine aşına ve maslahata mahir bir Rus idi. Özü Kafkaz'da doğmuş atası küçük Rusya'dan bu taraflara nizam ve medeniyet neşrine gelmişlerin biri idi. Atası dahi İslâmlara alışıp âdetlerine mahir olup "yahşî Kazak" ve "makul²⁰² kişi" namını kesbetmiş idi. Bu anadan İvan doğdu. İvan İslâm arasında ösüp çıkıp daha ziyade "makul²⁰³ Kazak" oldu.

Atasından İvan İvaniç'e kârlı nam ve İslâm rağbeti, bir bahçe, bir yurt ve hayli akça miras kaldı. İvan İvaniç cümleye gerek kişi olmuş idi. Bunsuz köp işler olmuyor idi. Kız alıp kaçılır, biri bıçak ile urulur, vasiyet yazılır ya Moskva'ya tüccardan mektup yazılır hep İvan İvaniç gerek, bunsuz olmaz.

İslâmlar arasında İvan İvaniç gayet rahat ömür geçirir idi. Eskice zabitlerden ise de zaman-ı hazrın efkârlarından ve devair-i resmiyenin beğenip beğenmediği şeylerden haberdar idi. Bunları anlamak ve bilmek için gazeteleri dikkat ile okuduktan maada kansileryalarda²⁰⁴ hayli adamlar ile mahsus ünsiyet ve münasebet eder idi. Molla Habibullah, Danyal Bey'den çıkıp doğru buna geldi. İvan İvaniç'in kadını, temiz Tatarca laf ettiği hâlde bayı karşılap aldı, içeri kirgizdi.²⁰⁵ Bay, kadına "Munda mı?" demesine "- Evet" cevabını alıp "- Hanım yahşî mısınız" deyü hatır sordu. "- Şükür Huda'ya siz n'işlep turasız?"²⁰⁶ İvan İvaniç'in kadını has Rus olup ak yüzlü, sarı saçlı, etli-canlı bir kadın idi ki Habibullah Bay "- Hem semiz, hem temiz" yollu fikre barıp günahkâr oldu.

Habibullah Bay, az vakitte bayımış²⁰⁷ bir tüccar idi. İpek, manufaktür ve şal ile büyük iş köçire idi.²⁰⁸ Tez tez bayıldığından ve maldar olduğundan artlarını unuta barıp kin ve rağbete, nişan ve saltanata ziyade heves olmuş idi. Mahallesinde birinci, şehirde rağbetli, zabitlere malûm göğsü midallı bir tüccar olduğuna kani olamayıp boynuna büyük bir midal almak aşkına düşmüş idi. Naslı²⁰⁹ düşmesin ki Ali Bay'ın böyle midallı bar, ama Ali Bay'ın bunun kadar ne dükkânı ne akçası bar! Ali Bay'ın midallı Habibullah Bay'ı hiç rahat etmiyor idi.²¹⁰ "Onda olsun da mende olmasın, hiç sabır olunur mu? Ni'şlemeli işlemeli zor midallı almalı. Moskova'dan mal geliyor, Peterburg'dan midal geliyor. Halklar görsünler de bilsinler, derecesine hayran olsunlar!"

²⁰² Metinde ماقول

²⁰³ Metinde yine yukarıdaki imla ile

²⁰⁴ Resmî daire kalemlerinde, yazı işlerinde

²⁰⁵ İçeriye buyur etti

²⁰⁶ Ne yapıyorsunuz?

²⁰⁷ Zengin olmuş

²⁰⁸ Büyük iş yapıyordu.

²⁰⁹ Naslı: Nasıl

²¹⁰ Rahat bırakmıyordu.

İvan İvaniç, Habibullah Bay'ı güler yüz ve hoşluk ile karşısına oturttu. Hoş-beş hâl-hatırdan son sebep-i teşrife başladılar.

- Sizin bir işçiginiz olmalıdır, dedi, nazik nazik İvan İvaniç.

- Evet, evet yazıcı, hem mühimce bir iş elhamdülillah bu karara geldik, bir büyük midala lâyük olmadık mı? Şu hususta bir müşavere talep edeceğim, dedi.

- Ey efendim dünyalar harap, midal siz gibi adama berilmez de kime berilir, ama zaman zaman değil ki ne hakkaniyet bar, ne insaf! Fukara[y]a²¹¹ bunca yardımlar ediyorsunuz, midallar gayrilerin boynuna asılıyor ... N'işlemeli dünya böyle!

- Her naslı ise de mana da bir midal almak mümkün olmaz mı? Evet, mesarif ve akça lâzımdır. Elhamdülillah yok değil, bar.

- Mümkün olur ama güç ile olur. Zamanlar tebdil oldu. On yıl evvel kolay işler şimdi müşkül ve zor oldu...

²¹¹ Metinde فقرانه